

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра освітології і педагогіки

ШВЕД Вадим Сергійович

**Формування професійної відповідальності
майбутніх фахівців економічної галузі / Formation
of professional responsibility of future specialists in
the economic field**

спеціальність: 011 - Освітні, педагогічні науки
освітньо-професійна програма - Управління закладами освіти

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи
ОСФІНм-21
В. С. Швед

Науковий керівник:
к.е.н., доцент, М. В. Стецько

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

" ___ " _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ Л. З. Ребуха

ТЕРНОПІЛЬ - 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ	8
1.1 Формування відповідальності та соціальної відповідальності особистості.....	8
1.2 Професійна відповідальність особистості в сучасному суспільстві.....	16
Висновки до розділу 1.....	20
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ГАЛУЗІ: СУТНІСНІ ПІДХОДИ	22
2.1 Змістовна характеристика, структурні компоненти професійної відповідальності особистості фахівця економічної галузі.....	22
2.2 Стратегії формування відповідальності у процесі професійного становлення особистості економічної галузі.....	30
Висновки до розділу 2.....	37
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ГАЛУЗІ	38
3.1 Педагогічні умови формування управлінської компетентності у майбутніх фахівців економічної галузі з позицій професійної відповідальності.....	38
3.2 Обґрунтування на засадах професійної відповідальності ефективного формування управлінської компетентності майбутніх фахівців економічної галузі.....	43
Висновки до розділу 3.....	49
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54
ДОДАТКИ	61

ВСТУП

Постановка проблеми. За останній час в Україні багато уваги приділяється питанню підготовки фахівців. Нині бути компетентним фахівцем співставляється із професійно-відповідальним. Такий тандем дає великі шанси для досягнення професійного успіху і стрімкого сходження до професійного зростання. Навчаючи майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, викладач-педагог завжди має знаходитися у пошуку нових та вкрай ефективних педагогічних умов для розвитку та формування професійнонеобхідних професійних якостей особистості фахівця.

Професійність майбутнього фахівця виявляється у набутті ним нових знань та їх практичній реалізації, змозі віднаходити виваженні і єдино правильні рішення в різних ситуаціях, здобутті внутрішньої свободи та отриманні можливостей щодо особистісного духовного зростання. Всі ці придбані якості особистістю формується у процесі здобуття вищої освіти відповідно до особистісних якостей самого студента.

Пошук ефективних педагогічних умов для формування професійної відповідальності майбутніх фахівців з освітніх, педагогічних наук є актуальним напрямком, так як відповідальність щодо професії є складно-структурованим особистісним утворенням, котре поєднує емоційно-вольову, особистісну, професійну та етичну складові, кожна з яких відображується в професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Дорослішання особистості з її здібностями та отриманими потенційними можливостями безпосередньо пов'язані із її входженням у професійну діяльність та професійні взаємовідносини, розуміється науковцями як усвідомлене професійне становлення (В. Андрієвська, Г. Балл, І. Зязюн, Л. Карамушка, С. Максименко, Дж. Равен, В. Рибалко, В. Семиченко, В. Сластьонін, Н. Тарасевич та ін.). Визначальною ідеєю у реформуванні української вищої освіти слугує національне її відродження, що втілює в

життя кожної особистості загально-людські цінності шляхом розв'язання проблеми формування індивідуальної якості – відповідальності.

Відповідальність є ключовою якістю особистості, яка зосереджує в собі усвідомлений особою обов'язок, та є її моральною рисою. У наукових працях відповідальність пов'язують із розумінням її як форми контролю суб'єкта за власною діяльністю з позицій виконання прийнятих норм і приписів. У соціологічному словнику означено відповідальність як зовнішній та внутрішній (особистісний) контроль за діяльністю суб'єкта. Зовнішня (соціальна) відповідальність здійснюється завдяки підзвітності особи, заохоченню та санкціям за результатами її професійної діяльності, тоді ж як особистісний самоконтроль реалізується через почуття обов'язку та сумління.

Науковці А. Андрющенко, О. Безрукова, Л. Білик, Л. Москалець, К. Рябець, М. Савчинта ін. визначають відповідальність як найбільш загальну властивість особистості, яка об'єднує в собі мотиваційний, інтелектуальний та діяльнісний та поведінковий компоненти людини; науковці І. Гапула та В. Грищук відповідальність ідентифікують із почуттям обов'язку, внутрішнім спонуканням кожного до правильного виконання приписів, дотриманням професійних звичаїв та норм поведінки; Л. Сатановська, А. Ткачов зазначають, що відповідальність не може формуватися без волі та професійного саморозвитку.

Професійна відповідальність та її параметричні виміри, на переконання О. Титаренко є доволі розмитим показником у середовищі фахівців економічної галузі, хоча вона має неocenену значимість для фінансового та загального успіху організації загалом.

Тому нині важливо закладам вищої освіти забезпечити формування професійної відповідальності у майбутніх фахівців економічної галузі.

З огляду на актуальність означеної педагогічної проблеми та її об'єктивно-методичне осмислення вибір теми кваліфікаційної роботи

«Формування професійної відповідальності у майбутніх фахівців економічної галузі» є нині важливим.

Метою даного дослідження є вивчення формування професійної відповідальності майбутніх фахівців економічної галузі та можливостей її підвищення.

Відповідно до поставленої мети нами сформульовані такі основні та взаємопов'язані завдання дослідження:

1) схарактеризувати поняття «відповідальність» та «соціальна відповідальність» особистості та визначити їх соціальну значимість;

2) здійснити аналіз професійної відповідальності особистості та зазначити її роль для сучасного суспільства;

3) дати оцінку змістовному наповненню та структурним компонентам професійної відповідальності фахівця економічної галузі та намітити стратегії її формування;

4) довести доцільність застосування педагогічних умов формування управлінської компетентності у майбутніх фахівців економічної галузі з позицій професійної відповідальності;

5) виявити критерії сформованості професійної готовності майбутніх фахівців у ході педагогічної практики;

6) обґрунтувати відповідно до професійної відповідальності ефективність формування управлінської компетентності майбутніх фахівців економічної галузі;

7) розробити анкету, що різносторонньо охоплює поняття професійної відповідальності та уможливити, шляхом опитування майбутніх фахівців економічної галузі, виявлення у них показника та рівня професійної відповідальності.

Об'єкт дослідження – професійна відповідальність у майбутніх фахівців економічної галузі.

Предмет дослідження – формування у закладі вищої освіти професійної відповідальності у майбутніх фахівців економічної галузі.

Для вирішення поставлених завдань використовувалися такі взаємодоповнювані **методи дослідження**: теоретичні – порівняльний аналіз наукової та методичної літератури, синтез, узагальнення, порівняння, класифікація – для уточнення та змістовної конкретизації суті проблеми; емпіричні – збір та узагальнення незалежних даних, авторська анкета на виявлення професійної відповідальності.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що конкретизовано поняття «відповідальність» та «соціальну відповідальність», описано професійну відповідальність, дано її змістовну характеристику, означено структурні компоненти професійної відповідальності особливості, намічено стратегію формування відповідальності у процесі професійного становлення особистості фахівця та здійснено типологізацію даного явища.

Визначено педагогічні умови та розкрито їх змістовне наповнення для забезпечення формування управлінської компетентності майбутніх фахівців економічної галузі з позицій професійної відповідальності.

Обґрунтовано ефективне формування у ЗВО управлінської компетентності майбутніх фахівців економічної галузі на засадах професійної відповідальності.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що його важливі результати дають змогу здійснити подальше наукове осмислення професійної відповідальності, що формується у майбутніх фахівців економічної галузі завдяки ефективному впровадженню педагогічних умов в освітній процес вищої школи.

Результати дослідження дозволяють прогнозувати формування управлінської компетентності у майбутніх фахівців економічної галузі з позицій професійної відповідальності.

Матеріали дослідження можуть бути використані викладачами ЗВО у практичній професійній діяльності, фахівцями економічної галузі та

студентами для покращення формування професійної відповідальності у себе.

Апробація дослідження. За результатами дослідження опубліковані 2 тез доповідей в матеріалах конференцій.

Структура робіт магістерської роботи. Наше дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота містить 72 сторінку, з них – 53 сторінки основного тексту, використаних джерел – 62 та 3 додатки, 1 таблиця та 1 рисунок.

РОЗДІЛ 1

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ

1.1. Формування відповідальності та соціальної відповідальності особистості

Серед безлічі сучасних проблем нині досить чітко постає питання щодо несення людиною відповідальності, професійної відповідальності.

Відповідальність давно інтересувала представників різних соціально-гуманітарних наук, про що засвідчують праці видатних учених минулого як Е. Дюркгейма, Ж. Піаже, П. Фоконне, Ф. Хайдера[46] та ін. Так П. Фоконне висловлював ідею у тому, що відповідальність є необхідною складовою добродесного життя, а дав розвиток існуючої погляду Е. Дюркгейм, який констатував, що відповідати за скоєне діяння означає нести справедливе покарання. Дещо пізніше вказав на центральну роль розвитку відповідальності у формуванні моральних міркувань. Вперше відповідальність професіонала було сформульовано понад 2,5 тис. років тому, у знаменитому вислові Гіппократа «*ῥίμιμ ποπ ποσεγε*» («не нашкодь») [25]. Однак саме основна робота Ф. Хайдер стала імпульсом до проведення дослідження атрибуції відповідальності та її наслідків для міжособистісної поведінки.

Згідно з Ф. Хайдером, чи буде взагалі (і якщо так, то якою мірою) одна особа («атрибутор») вважати іншу особу («актора» або суб'єкта) відповідальною за даний результат (наслідок), залежить не тільки від рівня розвитку «атрибутора», а й від обставин, у яких виник цей результат. До релевантних обставин можна віднести зв'язок з подією, вчинення дії, передбачуваність, навмисність і обставини, що виправдовують. У міру того, як «атрибутор» розвивається і набуває все більшої «спокушеності», він починає враховувати все більше і більше умов, релевантних контексту цієї події [50].

У філософському енциклопедичному словнику дано визначення поняття відповідальності як особистісне відношення залежності людини від чогось чи когось, що сприймається нею як визначальна підстава для прийняття рішень і вчинення конкретних дій. Важливо, що об'єктом відповідальності можуть слугувати інші люди, спільноти, тварини, довкілля, матеріальні, соціальні, духовні цінності та ін.[50]. Відповідальність вважається категорією етики та права, яка відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особистості до людей, до громадянського суспільства в цілому й характеризується виконанням свого морального обов'язку та правових норм [37].

Платон одним з перших поставив питання про відповідальність людини за свої вчинки. Відповідальність він трактує як відчуття провини в результаті неправильної поведінки.

У свій час Аристотель наголошував на відповідальності як одному із важливих чинників прояву свободи людини, проте свободу вважав однією із визначних умов відповідальності. На його думку, кожна особа має право приймати власне рішення і вчиняти особистісні дії відповідно до своїх думок та уподобань. Однак вона повинна розуміти, що сповна несе відповідальність за наслідки дій, тому не повинна і не може перекладати свої прогріхи за негативні результати своїх рішень на сторонніх людей [17]. Таке розуміння відповідальності є притаманним і сучасному світу.

Більш детальне теоретичне обґрунтування з позицій філософів отримала дана категорія в західноєвропейській філософії XVII-XVIII ст. Так Т. Гоббс, розмірковуючи про обмеження природних прав цивільним правом, говорить про відповідальність органів влади і про відповідальність громадян за недотримання кожним із них моральних та правових законів.

Філософ, соціолог Дж. Локк у своїх поглядах про відповідальність особистості і суспільства виходить з природного стану суспільства. Відповідальність, на його переконання, є природним законом, який розділяє свободу і свавілля.

Розгляду проблеми відповідальності велику увагу приділив німецький філософ І. Кант. Поглиблення змістового наповнення поняття «відповідальність» у Канта відбувається на основі уявлення про гідність людської особистості [46].

Марксистська концепція відповідальності будується на основі методологічного аналізу проблем співвідношення свободи і необхідності обов'язку, взаємовідносин особистості і суспільства з його потребами розвитку.

Базуючись на ідеях марксизму у радянський період розглядалася відповідальність нерозривному зв'язку із особистою дисципліною індивіда та його усвідомлюваною відповідальність як необхідною умовою для самоорганізації і дисциплінованості особистості.

В цей період вітчизняна філософія за марксистської парадигми, сконцентрувала свій зацікавленість на таких аспектах як: соціальна природа відповідальності, співвідношення свободи і необхідності, свободи і відповідальності, відповідальність особистості.

Поняття «відповідальність» (з англ. responsibility – відповідальність) з'явилося в англійській та французькій мовах у далекому 1787 р..Спочатку це воно було пов'язане із діяльністю політичних інституцій епохи англійської та французької революцій, проте з XIX ст. конституційна форма правління отримала серед народів світу значно більшої популярності, то поширення та вживання поняття відповідальність суттєво розширилося [90].

Досить розширене філософське, соціально-психологічне та педагогічне трактування поняття відповідальності характеризується вагомим ставленням особистості до суспільства в цілому, десповна можна в ньому зреалізувати пред'явлені до неї значущі вимоги тією мірою, як це повністю відповідає її обов'язку. Тут обов'язок особистості взаємозалежний із усвідомленням і застосуванням його до певних вимог конкретного становища. Ці вимоги можуть бути моральні, професійні та ін. Відповідальність визначає, якою мірою це завдання нею виконується.

Отож, відповідальність особистості характеризує відповідність її моральної діяльності відповідно до обов'язку, що розглядається з погляду можливостей та обмежень.

Саме поняття «відповідальність» в психологічній літературі розглядається як внутрішньо-особистісна саморегуляція та самодетермінація уже достатньо зрілого індивіда, що сформована завдяки його ціннісним орієнтаціям й сповна виявляється в усвідомлених здійснювальних вчинках та в розумінні їх наслідків. Відповідно контроль за своєю свідомі здатності є причиною власних змін як навколишньому світі, так і власному житті [62].

У наш час науковець К. Абульханова-Славська відповідальність досліджує відповідно до форм активності. Тому на її переконання вона є особистісною якістю, котра розвивається в особи більшою чи меншою мірою залежно від суспільно-наданої йому свободи [41, с. 86]. Л. Москавець зазначає, що «...відповідальність виступає як максимальне вираження суб'єктної позиції в діяльності добровільно взяти на себе зобов'язання щодо її здійснення, готовність відповідати за її результати» [40, с. 157].

У великому тлумачному словнику української мови зазначено поняття «відповідальність» як покладено щось на когось або взято на себе неухильний обов'язок за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова, поступки та ін. [11, с. 84].

Особливістю відповідальності як відомого соціального явища полягає у його включенні в усі сфери людської діяльності і є їхнім якісним показником. Отож відповідальність застосуємо до будь-якого явища соціального життя.

У соціальних науках існують різні теоретичні і методологічні підходи до розробки поняття «відповідальність» і похідного від нього поняття «соціальна відповідальність».

Феномен життєвої відповідальності класифікуються за рівнем усвідомлення на два типи:

– це люди, котрі достатньо чітко усвідомлюють індивідуальні межі власної відповідальності та вміють відрізнити те, що можна в житті змінити, від того, що можна лише прийняти;

– люди, які з різних причин не роблять зазначеного першого [6, с. 16–28].

Проте головною відповідальністю кожної людини слугує відповідальність за самусебе. Це є особистою первинною відповідальністю, яка – необхідна і неминуча і слугує причиною власнихвчиняльних дій. Набагато складнішою проблемою є її розв’язання в площині, за що саме несе відповідальність людина, яка виконує певну окреслену соціальну роль, оскільки остання розширює межі відповідальності за межі самого його сприйняття.

Вивчення реальної відповідальності, її індивідуальних особливостей та регулятивного потенціалу можливе лише у реальних життєвих ситуаціях та сферах життєдіяльності особистості. Однак вкрай важливо визначити саме ті ситуації та сфери життєдіяльності, в яких унеобхіднена відповідальність, при тому що ця необхідність існує завжди або може виникати нагально. Залишається важливим у реальних ситуаціях можливість «практикувати» відповідальність, тобто виявляти такі ситуації, котрі б містили неодмінні умови прояву особистісної відповідальності. Такий напрям вивчення відповідальності допомагає уникати загальних міркувань про її важливість, виявляти значимість відповідальності на рівні життєдіяльності окремої людини [9, с. 49], а також долати наукову неможливість щодо перспективи її вивчення.

У вітчизняних та закордонних працях науковців А. Андрющенко, І. Рябець [2], Р. Апресян [3], М. Дяченко [16], О. Лазорко [25], С. Шевцова [52], Л. Московець [59] зазначені різні підходи до дослідження відповідальності. Вони пов’язані з такимисутнісними проблемами особистості як:

а) співвідношення вольових якостей в особистості та відповідальності;

- б) диференціювання як соціальної, так і особистісної відповідальності;
- в) відповідальність як важлива моральна категорія;
- г) співвідношення ефективної внутрішньої та зовнішньої відповідальності в особистості;
- д) відповідальність із позицій каузальної атрибуції;
- е) розвитковість та виховання ефективної відповідальності.

Зазначені різні підходи до розуміння соціальної відповідальності дозволяють більш правильно і поглиблено дослідити її сутність.

Основу структурного підходу утворює виявлення структури як сукупності взаємин, інваріантних при деяких утвореннях. У такому трактуванні поняття структури характеризує сукупність правил, за якими з одного об'єкта можна отримати другий, третій, шляхом перестановки його складових елементів. Структура соціальної відповідальності, запропонована В. Сперанським, який розділив соціальну відповідальність на дві підсистеми відносин. По-перше, це ретроспективні взаємозв'язки, за яких суб'єкт (особистість, група, клас, суспільство) відповідає за вчинені дії. До другої підсистеми науковець долучає взаємозв'язки між окремими людьми, колективами, економічними галузями, засновані на свідомому, творчому взаємозв'язку суб'єкта відповідальності до потреб, цілей та інтересів суспільства [43].

1. Системний підхід досліджує соціальні об'єкти як цілісну систему. Методологічна специфіка системного підходу визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх в єдину теоретичну картину. При цьому підході різні види соціальної відповідальності виступають як певні випадки і елементи системи.

2. Структурно-функціональний підхід є одним із принципів системного дослідження соціальних явищ і процесів, в якій кожен елемент структури має певне функціональне призначення. Відповідно до цього підходу можна виділити компоненти структури соціальної відповідальності,

які відповідають різним сферам життєдіяльності загально-політичній, громадянській, економічній, правовій, моральній, а також відповідальність у сфері сімейно-побутових взаємин.

3. Діяльнісний підхід до дослідження соціальної відповідальності дозволяє виділити в її структурі якісні необхідні і основні системоутворюючі компоненти. При цьому соціальна відповідальність не зводиться до суми різних форм її прояву. Як соціально-філософська категорія соціальна відповідальність відображає соціальну діяльність в усіх сферах життя і проявляється в різних взаємовідносинах, що пов'язані із задоволенням потреб суб'єкта, його інтересами, котрі існують у професійній та інших видах дійсності як взаємні залежності індивідів.

Діяльнісний підхід дозволяє охарактеризувати соціальну відповідальність з оцінкової позиції наслідків діяльності індивіда. Так, соціальна відповідальність може бути як позитивною, так і негативною. Перша розглядається як свідоме, добровільне виконання суб'єктом обов'язків перед суспільством в цілому. Друга пов'язана з покаранням за зневажливе ставлення людини до вимог суспільства, спільнот (тоді така відповідальність є особистісною чи громадською) в залежності від способів регулювання і забезпечення відповідальності (моральна або правова). Тоді такі покарання бувають адміністративні, цивільні, дисциплінарні, матеріальні та кримінальні.

4. Діалектичний підхід дозволяє зберегти як моральну детермінованість волі людини моральними цінностями, так і його свободу вибирати або відкидати дані цінності в своїй поведінці і нести за неї відповідальність.

Свобода тут не протиставляється необхідності, від якої нібито потрібно позбутися або її перевершити, а розглядається як її усвідомлення і згода з нею, добровільне прийняття на себе зобов'язань, слідування велінням моралі і принципам людяності. Розуміння особистістю суспільної обумовленості своєї волі є першою, початковою сходинкою у формуванні соціальної відповідальності. Головний соціальний зміст відповідальності в суспільстві не

в тому, щоб утримати когось від вчинянь. Її основне завдання це функція спонування до суспільно корисної діяльності у всіхсферах суспільного життя, максимальна самовіддача особистості [42, с. 12–32].

Слід відмітити, що відповідальність як об'єктивна міра діяння особи має різні види, форми та напрямки. Основними видами відповідальності слугує соціальна відповідальність, відповідальність перед іншими людьми, відповідальність перед даними обіцянками та особистісними зобов'язаннями.

Проте соціальна відповідальність поділяється на громадянську, ділову, батьківську та ін. види відповідальності, що включає відповідальність, перш за все, перед самим собою. Однак людині властива здатність жити безвідповідально, у тому числі самим перед собою, що проявляється у знищеннівласного здоров'я, своїх можливостей, розвитку та свого майбутнього. Відповідальні люди, на відміну від безвідповідальнихмають змогу продумати свої інтереси і майбутнє, визначити свої цілі та завдання, після чого дають самим собі звітність за своїми ж зобов'язаннями [38, с. 167–168].

Отже, означити поняття «соціальна відповідальність» за допомогою однієї дефініції складно, тому без широкого філософського і соціального аналізу це неможливо зробити, тому ця проблема вирішується завдяки спільним зусиллям філософів, соціологів, юристів, психологів, педагогів.

Соціальна відповідальність визначається низкою об'єктивних та суб'єктивних передумов. З об'єктивноюсторони соціальна відповідальність відображає суспільну природу людини та врегульованість суспільних взаємовідносин щодо соціальних норм. Сутність соціальної відповідальності полягає у співвіднесеннівчинків людей з тими, як вони мають особисто вчиняти у відповідних ситуаціях, тобто у соціальній оцінціїхньої поведінки.

1.2. Професійна відповідальність особистості в сучасному суспільстві

Сучасний етап розвитку життя людей на планеті Земля характеризується кожен раз все більшим та інтенсивнішим освоєнням природи, артефактами, розвитком потенційних і актуальних особистісних здібностей і можливостей людини як суб'єкта всіх різновидів професійної діяльності. Оскільки людина здатна жити лише тоді, коли вона щось робить чи чимось займається і потребує при цьому перетворення навколишнього світу для задоволення своїх власних потреб та інтересів. Така особа у кожному момент своєї діяльності ставить перед собою нові завдання та проектує нові професійні плани.

Наростання значимості відповідальності у будь-якому виді професійної діяльності значною мірою визначається розвитком науково-технічного прогресу. Професійна відповідальність безпосередньо пов'язана із нормами і правилами поведінки людей у конкретних життєвих, соціальних, професійних та ін. ситуаціях, охоплюючи своїм піклуванням як професійну поведінку, так і загальнозначущі моральні проблеми [3, с. 494].

У разі техногенної цивілізації відповідальність стає визначальним мотивом багатьох людських вчинків, включаючи вплив на природу, прогнозування і моделювання майбутнього.

Проблема професійної відповідальності особистості в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях займає самостійне місце. Її вивченню присвячено численні роботи науковців. У науковій літературі, на переконання Г. Мешко та О. Мешко, є декілька напрямів дослідження відповідальності. Це:

«...1) вивчення проблеми виховання відповідальності на різних вікових етапах (чинники, умови, шляхи виховання цієї якості) (І. Бех, Ж. Завадська, Л. Ітельсон, М. Левківський, К. Мурай, В. Пискун, Л. Славіна, Л. Татомир, Н. Тен, Л. Шевченко та ін.);

2) дослідження проблеми формування відповідальності в трудовій діяльності (Т. Гаєв, Л. Діментій, Л. Коршунов, К. Муздибаєв, А. Слобідський та ін.);

3) дослідження відповідальності як форми контролю особистості за своєю діяльністю в координатах виконання встановлених норм і правил (К. Абульханова-Славська, Є. Дорофєєв, С. Карпухін, В. Крутецький, В. Розанова, М. Савчин, Ю. Сичевський, Л. Сухінська, Л. Фрідман та ін.)» [32, с. 102].

Так, М. Дяченко зазначає, що «...розвиток громадянського суспільства значною мірою залежать від професіоналізму та професійної відповідальності особистості кожного фахівця» [16, с. 77].

Категорія відповідальність взагалі та професійна відповідальність відображають об'єктивну і суб'єктивну сторони розглянутого явища. Якщо об'єктивна відображає реально існуючу залежність між результатом діяльності і його наслідками, то суб'єктивна сторона відображає процес усвідомлення членами професійної спільноти своєї причетності до наслідків результативної діяльності. На рівні особистості вона проявляється дwoяко:

по-перше, у вигляді готовності до ризику, стимулюючого стихійно-інтуїтивного визначення його гранично допустимого ступеня;

по-друге, у вигляді готовності «платити за ризик», якщо ступінь його виявиться перевищеним.

Відповідно особистість, будучи персонально носієм професійної відповідальності, виступає в якості гаранта сумлінного виконання професійного обов'язку і мінімізації негативних наслідків своєї професійної діяльності. Чим вище ризикованість діяльності при цьому, тим вище професійна відповідальність її суб'єкта за наслідки, що викликані її кінцевим результатом.

Професійну відповідальність треба формувати та навчити виховувати її в особистості. Бути професійно відповідальним – означає гарантувати

суспільству якісне виконання свого професійного обов'язку і вмінні знаходити можливості для цього при будь-яких обставинах.

Професійна відповідальність безпосередньо пов'язана із професійною совістю. Ця категорія позначає надання професійної свідомості, де зберігається колективна пам'ять професійної спільноти про емоційні стани, пережиті людиною в ході діяльності певні стани, які й утворюють внутрішнє середовище цієї діяльності. Будучи інтеріоризованою особистістю, такі уявлення стають чинником, здатним відіграти спонукальну мотиваційну роль, причому двояку: стимулювати відповідальну професійну поведінку і попереджати її безвідповідальну сторону.

Професійна совість бере свій початок із реально існуючої залежності між внутрішнім станом людини та оцінкою його професійної поведінки, критерієм якої для навколишніх (а в даному випадку і для себе) є ставлення до професійного обов'язку. Міра такої залежності у різних людей різна, що багато в чому визначає і здатність людини до інтеріоризації загально-групових «моральних істин», і характері суб'єктивного уявлення про внутрішній комфорт або дискомфорт, який виникає внаслідок відповідних професійних рішень і дій [14; 20; 57; 60].

Проблема відповідальності особистості в професійній діяльності є центральною у наукових працях багатьох дослідників [59; 60; 61]. У дослідженнях професійна відповідальність визначається як гарантування збереження особистістю певного рівня та якості діяльності протягом заданого часу, незважаючи на непередбачувані труднощі. Феномен відповідальності виступає характеристикою суб'єкта діяльності, що виявляється у виборі належного та виконуваного, підкреслюючи тим самим його активну особистісну позицію. Важливо диференціювати ставлення особистості до діяльності та її безпосередньої реалізації в окремих поведінкових актах.

У внутрішній структурі соціальної відповідальності особистості можна виділити наступні елементи:

- усвідомлення особистістю своєї соціальної ролі і необхідності діяти відповідно до вимог суспільства, соціальної спільноти або групи;

- постійний самоконтроль за своїми діями з урахуванням їх наслідків для себе та інших людей, самозвіт і самооцінка на основі суспільно значущих критеріїв;

- відповідальність як якість включає соціально активну діяльність.

Система професійної відповідальності виступає як цілісна єдність елементів:

- суб'єктної відповідальності (хто відповідає) У ролі суб'єкта відповідальності можуть виступати як окрема особистість, так і соціум в різних формах його прояву, як сукупний суб'єкт діяльності та відповідальності: різні соціальні групи, колективи, народи, держави і людство в цілому;

- об'єкт відповідальності (за що відповідає), тобто той, за що саме суб'єкт діяльності несе відповідальність, за що покладена на нього або прийнято ним самим для виконання;

- інстанція відповідальності (перед ким відповідає) здійснює оцінку, контроль, регуляцію діяльності суб'єкта і накладає санкції у формі похвали або осуду, схвалення або засудження, здійснює також стимулюючу, регулюючу, організуючу, керуючу, що регламентує її функції.

Дія системи професійної відповідальності знаходиться в прямій і необхідному причинно-наслідковому зв'язку з соціальним замовленням суспільства, який через багато каналів детермінує функції кожного структурного підрозділу системи, кожного її компонента.

Вплив професійної відповідальності як цілісної системи у всій сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів діяльності особистості проявляється не тільки в збільшенні її позитивної результативності, а й в зменшенні негативних наслідків її результатів як для суспільства в цілому, так і для конкретного суб'єкта цієї діяльності [54; 55].

Механізм впливу системи професійної відповідальності на практичну діяльність особистості умовно можна представити у вигляді трьох взаємопов'язаних моментів, яких професійна відповідальність виступає:

- унеобхідною умовою професійної діяльності, що складається в результаті функціонування об'єктивних чинників;

- сутнісним принципом професійної діяльності, коли система соціальної відповідальності одночасно виступає і потребою, і метою, і засобом діяльності особистості (в результаті функціонування внутрішньо-професійних чинників), як інтегративний чинник у підвищенні результативності професійної діяльності особистості [48, с. 395].

Отож, одні науковці досліджують професійну відповідальність як індивідуальну властивість особистості, яка є відображенням власного ставлення суб'єкта праці до її змістового наповнення та отриманих результатів, до інших дотичних у діяльності суб'єктів і себе в процесі задіяння до праці. Характер цього відношення обумовлюється необхідністю чіткого та повного виконання (дотримання) професійних вимог, а також готовністю фахівця надати звіт про отримані результати.

Висновки до розділу 1

1. Розглянуті нами поняття «відповідальність» і «соціальна відповідальність», а також функцій, які вони виконують дозволяють зробити висновок, що представлені види відповідальності не суперечать один одному. Усі вони перебувають у діалектичній єдності та розвиваються взаємопов'язано, впливаючи один на одного.

2. Під професійно відповідальним ставленням особистості розуміємо усвідомлюване, різної модальності оцінне ставлення, що характеризується різним ступенем поведінкової готовності ставлення особистості до виконання професійних обов'язків. Ставлення особистості включає: ставлення особи до професії; до себе як до суб'єкта професійної

діяльності; до інших людей, що включені у професійну діяльність – колеги, управлінці, клієнти; до об'єкту та предмета праці; до засобів та до умов праці.

3. Професійну відповідальність позначаємо як причинно-обумовлений вид відповідальності, що має морально-вольовий статус та залучає систему індивідуально-психологічних компонентів, які виявляються в мотивації до виконання та контролю вчинених особистісних дій у професійної діяльності та кар'єрного зростання.

4. Професійна відповідальність пов'язана зі специфікою професійних взаємин і виражає відношення між особистістю і суспільством з приводу реалізації суспільно значущих інтересів і цілей у діяльності. Будучи елементом соціальної структури особистості, соціальна відповідальність має складну будову, в основі якого в тісній взаємодії лежать як соціальні, так і психологічні чинники.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ: СУТНІСНІ ПІДХОДИ

2.1. Змістовна характеристика, структурні компоненти професійної відповідальності особистості фахівця економічної галузі

За визнанням більшості вчених, професійна відповідальність особистості є складною та багатоаспектною особистісною освітою, так як розвиток особистості є головною метою педагогіки та психології, серед яких і майбутня професійна діяльність. Однак об'єктивного пояснення і проведення межі між будь-якою професійною діяльністю та інноваціями, що склалися, немає. Вирішення такої суперечності необхідно розпочинати із формування професійної відповідальності у майбутніх фахівців економічного профілю та навчити її. Суть цих суперечок – усунення наслідків помилок, що супроводжують інновації в майбутній професійній діяльності. Доступна та ефективна педагогічна складова виховання – професійна відповідальність є невід'ємною ознакою якості та професіоналізму майбутньої економічної професії для яких потрібне мислення та дії в нестандартних, варіативних ситуаціях, в яких професійні помилки здатні завдати істотної економічної шкоди [40; 49; 56; 58].

Аналіз різних підходів до проблеми відповідальності дозволяє виділити чотири основних модули вивчення професійної відповідальності:

а) розуміння сутності відповідальності як спроби пошуку відповіді на запитання: що таке відповідальність та чи має вона свій специфічний зміст і який? Чи має сенс вивчати зміст відповідальності чи погодитися з думкою Д. Леонтьєва у тому, що поряд з такими поняттями, як «свобода» та «вибір», відповідальність не є елементом чи підструктурою особистості, як здібності, потреби, ролі чи взаємини. Відповідальність слугує лише способом, формою існування та самоздійснення особистості, які не мають свого змісту [27, с. 33; 28]. Сутність відповідальності науковцями проглядається через

різні її визначення: як моральна якість особистості, як здатність до прогнозування своєї поведінки, як готовність приймати зобов'язання та ін.

В межах цього модусу дослідження відповідальності лежить дві її форми:

1. Об'єктивна та суб'єктивна, які здатні перебувати у різних, у тому числі суперечливих поєднаннях. Усі види відповідальності об'єднані тим, що вони є формами контролю за діяльністю суб'єкта на різних її етапах та охарактеризовують відповідальність з позиції як суспільства, так і особистості.

Проведений аналіз визначення поняття «відповідальність» створює враження багатоаспектності. З однієї сторони відповідальність слугує формою дієвого регулювання поведінки та є моральною її якістю, з іншої – видається у зведенні відповідальності до її особливих характеристик-ознак.

Це відбувається тому, що дуже часто йдеться про окремі – когнітивні чи моральні підходи до відповідальності, визначення відповідальності як допомоги у зв'язку із спілкуванням чи діяльністю суб'єкта та його вчинками, які на нього покладає відповідальність.

2. Відповідальність може бути охарактеризована з погляду тимчасової перспективи:

а) відповідальність за досконалу дію як ретроспективний аспект;

б) відповідальність за те, що необхідно зробити в майбутньому – перспективний аспект.

Тут же мається на увазі своєрідний віртуальний аспект, відзначений С. Рубінштейном, «...людина несе відповідальність і за себе, і за інших людей, і за все скоєне та втрачене...»[40, с. 380]. З'ява відповідальності за майбутнє – не лише результат здатності людини як передбачати наслідки своєї діяльності, а й усвідомити особисту відповідальність здійснення своїх обов'язків. Тобто індивід відповідає не лише за те, що він здатний усвідомлювати, але за все те, що він здатний вчинити і чого повинен домогтися, осиливши як зовнішні, так і внутрішні перешкоди.

Виділені нами характеристики-ознаки відповідальності утворюють другий модус вивчення відповідальності, що відображається у тому за що особа несе відповідальність, що покладено на неї або прийнято нею самою для виконання/вчиняння. Діапазон відповідей на це запитання вкрай широкий – від абсолютної відповідальності у Ж.-П. Сартра (добросесна оцінка ступеня відповідальності) до відповідальності за свої переживання в межах психотерапевтичних підходів (З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг (психодинамічний підхід) та А. Елліс (раціонально-емоційно-поведінковий підхід)) [35; 44].

3. Третій модус дослідження щодо виявлення відповідальності пов'язаний з авторитетним адресатом відповідальності, а саме перед ким індивід несе повну відповідальність чи звітує про свої діяння і вчинки. Відповідальність не буває безособовою, вона завжди пов'язана з конкретним індивідом (суб'єктом) та може бути властива як особистості, так і групі людей. Втім, крім суб'єкта відповідальності у житті людини займає значну роль шесоціальна норма та інші суб'єкти, перед яким людина вважає себе відповідальною.

4. Четвертий модус відповідальності пов'язаний з тим, «як людина відповідає», тобто як, яким чином, завдяки яким механізмам та умовам, яким сферам, як вона реалізує відповідальність, чи є насправді відповідальною особистістю.

Отож розуміння сутності відповідальності є результатом інтеграції різних поглядів на неї. Зрозумівши сутність, механізми та індивідуальні особливості реалізації відповідальності, можна спроектувати конструктивні шляхи для розкриття такого складного особистісного феномену як відповідальність.

Важливим видається нам особистісний підхід до суб'єкта відповідальності, описаний у працях С. Рубінштейна [40, с. 228]. Базовими складовими стали такі положення цього підходу:

– відповідальність відображає належне ставлення до самого суб'єкта;

- важливе значення у прийнятті відповідальності має готовність суб'єкта здійснити належне;
- важливо не просто кваліфікувати, хто є суб'єктом відповідальності (особа чи група), але чи є відповідальність властивістю суб'єкта, тобто чи виступає вона засобом внутрішнього контролю (самоконтролю) та внутрішнього регулювання (саморегуляції) діяльності та поведінки особистості;
- мета самоконтролю – встановлення меж (певні заходи) та умов відповідальності самим суб'єктом відповідальності;
- справжня внутрішня (суб'єктивна) відповідальність передбачає активність особистості, готовність до прийняття зобов'язань та подолання труднощів і обмежень;
- основною передумовою та умовою відповідальності є можливість вибору.

Тільки правильний вибір виявляє ставлення суб'єкта до належного, а не просте виконання необхідного. Майбутній фахівець-економіст несе відповідальність не лише за обране та здійснене, а й за нереалізоване ним. Часто необхідність та реалізація чогось представляються у формі вимог чи заборон, які жорстко накладаються суспільством [45, с. 65–67]. Однак коли ламаються зовнішні заборони, ноша вибору переміщується на плечі особистості. Водночас, коли соціальна ситуація набуває забороненого характеру, тоді відповідальність проявляється як здатність протиставити зовнішнім обмеженням своє право на вибір та реалізувати це право. У процесі вільного вибору люди виявляють у собі велику відповідальність за себе та іншу людину. В умовах свободи вибору людина навчається відповідальності, у неї виникають внутрішні критерії оцінки своєї поведінки.

Така відповідальність визначається сукупністю моральних цінностей, що є значимими для особистості. Це означає, що кожна людина,

залишаючись вільною, має свідомо обмежувати свої потреби на користь суспільства.

У такому разі відповідальність виробляється в людинисамостійно, під впливом внутрішньої культури, виховання. Суспільство впливає цей процес лише опосередковано, через соціально значущі цінності, суспільні традиції [47, с. 70].

Таке розуміння виявилось тільки в так званому структурному підході до відповідальності, в межах якого виокремлено когнітивний, емоційний, вольовий, динамічний мотиваційний, поведінковий та результативний компоненти (К. Назаренко [34], Ю. Осокіна [36], Д.Баллоє [53] та ін.).

Однак загально визначеними у закордонній та вітчизняній науковій літературі є когнітивний та емоційний компоненти. Водночас наголос у дослідженнях зроблено переважно лише на один із них – когнітивний. Стає зрозумілим, що без поведінкового компонента про цілковиту наявність відповідальності у суб'єкта говорити не можна [30, с. 11–19]. Операціоналізація та вивчення поведінкового компонента дає можливість зрозуміти реальну практико-зорієнтовану відповідальність особистості відповідно до реальної відповідальної поведінки особистості [22, с. 157].

У дослідженні Т. Борова та Т. Погорєлова у зміст та структуру поняття «професійна відповідальність» вкладено психологічні якості особистості, що об'єднані у дві групи [8, с. 282–283].

До першої груп входять характеристики, що відображають ставлення особистості до діяльності (працелюбність, сумлінність, активність та ін. якості), колективу (доброта, чуйність, вимогливість, тактовність, обов'язковість, принциповість та ін. особистісні особливості), до себе у процесі діяльності (самокритичність, впевненість, самоконтроль, акуратність та ін.).

Друга група об'єднала риси характеру: моральні (чесність, обов'язковість, порядність, справедливість тощо), вольові

(наполегливість, рішучість, винахідливість та ін.), емоційні (спокій, сміливість, стійкість, тривожність та ін.) якості.

Пріоритетне значення для формування професійної відповідальності має інтелектуальний компонент, бо в мисленні майбутнього економіста глибоко та вірно відображається життя, об'єктивні фактори професійної готовності, відношення відповідальної залежності, необхідності вести себе належним чином та відповідати за свої вчинки при виконанні професійних обов'язків – є основою відповідальності [12].

Крім розуміння, важливим є ще відчуття відповідальності, її емоційний компонент. У практичній діяльності майбутніх економістів формується не тільки свідомість, а й особисте ставлення до того, що вони бачать і роблять. Відповідно у них виникають почуття, невід'ємно пов'язані з переживанням свого ставлення до обов'язків. Економіст, у якого розвинене почуття відповідальності, виявляє занепокоєння за доручену справу, дбає про високу якість її виконання та в належний термін, відчуває глибоке почуття провини за непристойну поведінку, щиро кається в здійсненому. Водночас майбутній фахівець економічної галузі, що глибоко усвідомлює свою відповідальність, вміє стримувати себе, гальмувати прояв негативних почуттів, керувати ними [14, с. 123–129].

Важливим є вольовий компонент. Так, виявляється недостатнім усвідомлювати доручене завдання, важливо виявити вольове зусилля для здійснення відповідальності у конкретних провинах. Тому потрібно в процесі навчання розвивати дисциплінованість, ініціативність, принциповість, цілеспрямованість у діях, звичках, поведінці, за якими результативно дають оцінку рівню особистої відповідальності. Через інтелектуальний, емоційний та вольовий компоненти економісти навчаються передбачати наслідки своїх дій, створюючи основу високоморальної поведінки під час виконання обов'язків [51; 52, с. 120]. Звички формуються у процесі повторюваності дії. За словами К. Ушинського, звички є моральним багатством особистості, які від їх більшого використання зростають та допомагають людині у набутті

відповідальності [49, с. 128]. Це й визначає як об'єктивну, так і суб'єктивну складову вивчення навчальних дисциплін.

Професійна відповідальність майбутнього фахівця, на думку О. Безрукової, пов'язана з присутністю специфічних професійних вимог та норм і реалізується шляхом як зовнішніх форм контролю (кодекс, статут, наказ), так і усвідомлення майбутнім фахівцем важливості своєї громадянської ролі під час професійної діяльності [5, с. 3–9].

Індивідуальне ставлення особистості до діяльності залежить від ступеня усвідомлення особою обов'язків та дієвого оволодіння нею способами їх реалізації. Це дуже важливо саме на початкових етапах професійної діяльності [4, с. 3–8].

Виходячи з особливостей початкового етапу професійної діяльності молодого фахівця, вимог, які пред'являє дана діяльність до особистості, слід зауважити, що такою цілісністю є «професійна відповідальність особистості». Саме вона є універсальною та інтегральною якістю, котра сповна поєднує всі інші важливі особистісні якості особистості молодого фахівця. Адже молодий фахівець будь-якої спеціальності, з добре розвиненою професійною готовністю, потрапляючи в реальні умови праці, дуже часто зустрічається з ситуацією, що його професійна спрямованість та професійна готовність не відповідають професійним умовам. Це потребує необхідності у процесі професійної діяльності виділити та позначити інтегральну якість, яка об'єднає вже сформовані якості та сприятиме розвитку інших професійно значущих якостей.

Освіта як галузь економіки є замкнутою. У цьому її відмінність. Вона сама вчить для себе працівників – викладацький склад [18; 26, с. 165–169].

Робота у сфері освіти стала однією з наймасовіших сфер відповідальної діяльності майбутнього фахівця. За кількістю зайнятих у ній працівників галузь освіти випереджає багато сфер економіки.

Працівники закладів освіти задовольняють потреби представників соціуму в особливих економічних послугах, які отримали назву освітніх.

Вони є системою знань і навичок, які спрямовані на задоволення різних потреб особистості, так і суспільства в цілому.

У сфері економіки освітні послуги мають низку відмінних властивостей:

а) створення освітніх послуг є продуктом, який не залишає матеріально відчутного результату;

б) освітні послуги є невіддільні від викладача.

Якщо будь який товар, що має речову форму та існує незалежно від його виробника, то освітня послуга завжди супроводжує особу, яка її створює;

в) невловимість та невіддільність освітніх послуг пов'язана з відсутністю можливості їхнього зберігання та транспортування, і як наслідок, розосередженість та локальність закладів освіти.

г) враховуючи перші два пункти, можна з упевненістю стверджувати, що об'єктивна оцінка якості освітніх послуг є у край утрудненою [14; 19; 24].

Отже, освітні послуги у процесі навчання не приймають самостійного буття окремо від виконавця – викладача. Як і матеріальні блага, ці послуги мають споживчу вартість, що створюється конкретною працею. Послуга визначається як корисна дія тієї чи іншої споживчої вартості товару, праці.

За якісних освітніх послуг у майбутніх фахівців економічних спеціальностей формується професійна відповідальність особистості фахівця економічної галузі.

Професійна діяльність економіста передбачає досить важливі зобов'язання перед керівництвом працюючої компанії. Крім дотримання трудового розпорядку та дисциплінарних норм, обов'язкових для всіх, фахівець повинен зберігати професійну комерційну таємницю та виконувати вимоги до конфіденційності інформації, до якої має доступ. Фахівець високого рівня має досконало володіти нюанси, що стосуються фінансового становища підприємства та бути обізнаним щодо взаємин із діловими партнерами. Від рівня кваліфікації, практико-орієнтованих економічних

знань та досвіду фахівця економічної галузі залежить ефективність та прибутковість організації, в якій він відповідально та добросовісно працює.

Таким чином, професійна відповідальність особистості обумовлюється зовнішніми та внутрішніми факторами. Для пояснення поведінки особистості в постійно мінливому світі істотне значення має положення про первинну, випереджальну активність людини, стосовно навколишнього середовища та ініціює її зміни. Подолання внутрішніх та зовнішніх протиріч, ставлення особистості до різноманітних змін активно впливає сприйняття нововведень і реальну участь у їх здійсненні.

Професійна відповідальність постає як еталон професійного виконання діяльності, оскільки показує людині як діяти для забезпечення розумного поєднання суспільного та особистого саме в даному виді професійної діяльності. Така відповідальність розуміється як творче здійснення специфічної професійної ролі адекватно практичним вимогам суспільства та передбачає розвинене почуття обов'язку, турботу про професійну чесність та охорону професійно-трудова традицій, постійне самовдосконалення у своїй роботі, прагнення розвивати в інших людей повагу до даної діяльності.

2.2. Стратегії формування відповідальності у процесі професійного становлення особистості фахівця економічної галузі

Професійна відповідальність носить соціальний характер: у контексті суспільної праці. Соціально-відповідально вчиняє той, хто займається своєю конкретною виробничою та професійною діяльністю, передбачає її майбутні наслідки, що випливають з неї самої, а й враховує їх вплив на інших людей у світлі відповідних соціальних норм, цінностей та принципів. Водночас відповідальність є цілісною характеристикою особистості майбутнього фахівця.

До змінних, які повсякчас впливають на формування відповідальності, науковці відносять досвід, вік, займану посаду, розвиток професійних навичок та майстерності, зміна етапів професійного навчання.

Так, професійний досвід завжди пов'язується з професійною майстерністю, що дозволяє фахівцю успішно виконувати складні професійні завдання. Основою формування професійного досвіду є соціальний контроль, водночас тільки в тому випадку, якщо для особи є ціннісною діяльність та майбутня професія.

Професійний досвід, завжди направлений на виконання мотиваційної, оцінкової та операційної (інструментальної) функції. Він слугує достатньо потужним мотиваційним блоком, який змушує особистість постійно бути активною; дозволяє дати оцінку суб'єктивній новизні діяльності та своїм здібностям; допускає в індивіда розвиток нових знань, вмінь, навичок; виступати активним суб'єктом професійної діяльності [26, с. 165–168].

Процес професійного становлення розглядається науковцями поетапно. Періодизація професійного становлення, критеріями розвитку якого є соціальна ситуація та рівень реалізації провідної діяльності, включає стадії професійної підготовки, професійної адаптації, первинної професіоналізації, другого рівня професіоналізації та професійної майстерності.

Становлення професійної відповідальності починається ще на стадії професійної підготовки у ЗВО та залежить від особистої відповідальності, яка сформувалася у суб'єкта на ранніх етапах дорослішання ще в закладі загальної середньої освіти та від ставлення до майбутньої професії [31, с. 11–18]. Характерними тенденціями розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців за результатами досліджень є: поглиблення рівня знань про сутність професійної відповідальності в майбутньому, стрімке зростання емоційної стійкості та стабільності, нерівномірність розвитку локус контролю та рівні виразності відповідальної поведінки у процесі навчання у вищій школі.

Проте, дієва відповідальність розвивається у процесі регулярного самостійного виконання професійної діяльності, що розпочинається із стадії професійної адаптації [13]. Професійна адаптація виступає вагомим чинником пристосування особистості до:

- наявних вимог професії;
- освоєння професійної ролі;
- нової системи взаємин у трудовому колективі;
- засвоєння професійно-функціональних обов'язків і самостійного їхнього виконання;
- набуття професійного досвіду під час виконання професійних завдань.

Важливим чинником у розвитку професійної відповідальності є активність суб'єкта в освоєнні системи професійних вимог та обов'язків у процесі самостійної трудової діяльності. На стадії адаптації, активне освоєння певної частини нормативно-схвалюваної діяльності, яке призводить особистість фахівця до формування вмінь та навичок, тісно пов'язане з виконанням професійних функцій.

Формування професійних умінь для успішного чи оптимально-необхідного виконання професійних обов'язків дозволяє молодому фахівцю самостійно організовувати свою професійну діяльність та виступати суб'єктом професійної відповідальності, що виникає у формі професійного самоконтролю. Саме тут відповідальність виступає професійно важливою якістю, що необхідна для оволодіння професією. Вона сприяє освоєнню професійної ролі та розвитку професійної активності та спрямованості фахівця. Водночас у цих якостях відображається сформоване у молодого фахівця морально-етичне ставлення до професії.

На стадії первинної професіоналізації відбувається глибоке занурення особистості у визначене межово-професійне середовище. Реалізація діяльності тут здійснюється за стійкими та оптимальними для фахівця дієвими способами [1, с. 24–25]. Встановлена стабілізаційна професійна діяльність призводить до формування нової системи взаємовідносин особистості з навколишнім середовищем, соціальною професійною дійсністю та самим собою.

На стадії вторинної професіоналізації суб'єкт професійної діяльності отримує чималий досвід для вирішення професійних проблем на основі обізнаних професійних умінь, навичок та ціннісних якостей. На цій стадії рівень професійної активності залежить від психологічних особливостей особистості. Таким чином, ступінь занурення майбутнього фахівця у професійне середовище, ідентифікація його з професійною спільнотою формують якісні психологічні властивості особистості, котрі відображаються у професійній спрямованості фахівця [10]. Особиста і професійна відповідальність дедалі більше наближуються, передусім, у мотиваційній сфері, що передбачає спрямованість індивіда до отримання відповідального результату якособисто, так і чи соціально значимого.

Професійна відповідальність безпосередньо пов'язана із наявністю професійних норм діяльності, що регулюють поведінку суб'єктів цієї діяльності [21]. Науковці пропонують наступну класифікацію діяльнісних норм:

- 1) норми, що встановлюють взаємовідносини з роботодавцями та іншими професійними спільнотами;
- 2) норми взаємодії всередині професійної спільноти;
- 3) норми взаємодії із суспільством, яке відчуває у собі наслідки професійної діяльності суб'єктів.

У кожному з виділених класів будемо розглядати проблему професійної відповідальності у процесі професійного становлення особистості економічної галузі.

Так, у першому випадку необхідно говорити про взаємодію суб'єктів державного управління та менеджерів з економіки, які вважаються різними професійними групами. В умовах змішаної економіки, де автономність бізнесу переплетена з держрегулюванням та контролем, а бізнес у свою чергу завойовує певну автономність у тих сферах, які раніше вважалися урядовими, виникає потреба взаємного моніторингу суб'єктів управління та менеджерів. Такий моніторинг з однієї сторони має виявляти вплив розвитку технологій

на соціум, з другої – вплив соціальних змін (зокрема і політичних та економічних) в розвитку технологій [23]. Менеджери-економісти зацікавлені у проведенні моніторингу, оскільки саме вони відповідають за наслідки діяльності та прийняті рішення. Сучасний бізнес справді супроводжується менеджментом якості, але проблема полягає в тому, що моніторинг, який проводить фірма, завжди пов'язаний з конкретним продуктом або послугою. Моніторинг спільного впливу кількох продуктів та послуг жоден менеджер провести не в змозі, тому що це виходить за межі його компетенції. Моніторинг системного впливу технологій на соціум може бути організований лише суб'єктами управління.

Якщо припускати певну автономність суб'єктів державного управління стосовно бізнесу в економіці, то саме суб'єкти державного управління, котрі не пов'язані з жодним з видів виготовлення продуктів або надання послуг, можуть бути професійно задіяні до проведення комплексного моніторингу та інформування про його результати широкому загалу. Однак насправді це далеко не так. Кожен суб'єкт управління прямо чи опосередковано пов'язані з певними суб'єктами управління у сфері бізнесу, тому вони в силу компетенції, не можуть брати на себе таку професійну відповідальність як проведення моніторингу [1, с. 24–25].

Всередині професійної спільноти взаємодія суб'єктів економічного управління обумовлена ієрархічною структурою. Підзвітна відповідальність призводить до проблеми етичного плану, коли керівництво в гонитві за зростанням прибутку чинить тиск на підлеглих і ті чинять протизаконні дії через страх втратити роботу, або не отримати вчасне просування по посадовій кар'єрі. Отож, межі професійної відповідальності детермінуються повноваженнями, якими наділені суб'єкти діяльності. Тобто фахівець економічного профілю відповідає лише за те, на що має повноваження.

У різних конкретно-історичних умовах суспільство апелювало до різних суб'єктів управління. До 30-х років ХХ ст. у зв'язку з приголомшливими успіхами інженерії багато хто був схильний покладати

надії на суб'єктів управління технічними системами і саме на них покласти основну частку відповідальності у суспільстві.

З початку 50-х років ХХ ст. пріоритет переходить до іншої групи суб'єктів управління – менеджерів. Це сприяло тому, що менеджери більшою мірою стали відповідальними перед суспільством. Це виражалося в тому, що саме менеджери повинні були займатися вирішенням соціальних проблем. Однак менеджмент не має ні професійної компетенції, ні відповідних повноважень для того, щоб нести професійну відповідальність за вирішення всіх соціальних проблем.

Професійну відповідальність перед суспільством менеджери можуть нести лише як колективна лідируюча група у соціально-економічній організації суспільства. Індивідуально менеджер не є громадським лідером, він є лише членом лідируючої групи. Індивідуально він звичайний службовець, який працює по найму. Тому професійну відповідальність перед суспільством індивідуально менеджер не може нести. Науковець П. Друкер наголошує на тому, що менеджер нині підпорядковується вимогам певної професійної етики, яка проявляється в етиці відповідальності фахівця.

Отже, що в сучасних умовах найбільш дієвими нормами професійної відповідальності є професійні етичні норми.

Розглянемо розуміння етики відповідальності за Г. Йонасом. Науковець стверджує, що відповідальність за майбутнє несуть усі покоління людей. Тому у кожного має цілісно формуватися намагання своєю діяльністю забезпечити максимально довге й у перспективі безстрокове людське майбутнє. На відміну від традиційної етики Г. Йонас підкреслює, що ні самої моралі, ні морального почуття, ні здорового людського розуму ще не достатньо для того, щоб досягти моральної «правильності». Сьогодні її досягнення уможливлене лише на основі готовності кожного до відповідальності за наслідки своїх дії [7].

Принцип відповідальності став визначальним у науці, політиці, економіці та ін. сферах людської діяльності. Актуалізується проблема у прогнозуванні та набутті найефективніших сучасних знань. Поява щілини

між прогнозованими знаннями та силою впливу високих соціальних, педагогічних, економічних та ін. технологій характеризується як нова етична проблема. Вчені вбачають різний вихід з цієї ситуації. Один із них це коли песимістичний прогноз замінити оптимістичним. Однак Г. Йонас запропонував інший вихід за принципом «евристику страху». Відповідно до нього треба кожному вчиняти виходячи зі стану страху перед прийдешнім майбутнім.

За Г. Йонасом основна небезпека за завтрашній день полягає не у зловмисному використанні техніки, коли наслідки однозначно оцінюються як негативні, скільки в тому, що якщо техніка використовується згідно з її власним призначенням і задля високих цілей, вона несе у собі загрозову силу, яка відобразиться після значного часу [20; 39].

Отже, у майбутній професійній діяльності важливими залишаться почуття особисто-професійної відповідальності за доручену справу, чуйне та уважне ставлення до людей, працьовитість, особиста дисциплінованість та вимогливість, рівень професійної етики, забезпечення повної відповідальності кожного за виконання своєї професійної діяльності, що включає точний облік її кількісних та якісних результатів.

Відповідно в освітньому процесі майбутніх фахівців економічної галузі у ЗВО потрібно передбачати таке навчання, яке буде слугувати ознайомленню з проблемами вищого та якісно іншого порядку завдань при одночасному прийнятті на себе деякої частини особистісної відповідальності.

Важливо, що соціальна відповідальність менеджера з економіки має базуватись на етичних нормах. Сучасна етика – це етика відповідальності. Людство відповідальне за життя на Землі як нинішніх, так і майбутніх поколінь. Майбутні фахівці-менеджери з економіки повинні керуватися у своїх діях, при прийнятті рішень, при моральному виборі «евристикою страху», що у свій час була запропонована Г. Йонасом [20]. Відповідно у процесі підготовки фахівців у ЗВО необхідно приділяти серйозну увагу

формуванню у них професійної відповідальності як соціально та професійно значущої якості особистості.

Висновки до розділу 2

1. В умовах науково-технічного прогресу і швидкого переходу суспільства в постіндустріальну еру на перше місце висуваються не стільки навички та вправність та вміння майбутнього фахівця, скільки великий багаж знань і схильність творчо та нестандартно мислити. Економіку освіти ми розглядаємо як економіку розвитку творчих здібностей людини. Відповідно освітній процес вищої школи унеобхіднює формуванню у майбутніх фахівців економічної галузі професійної відповідальності як ціннісно-значущої якості особистості.

2. До критеріїв формування відповідальності фахівців економічної галузі визначено: когнітивний, який відображає повноту, системність, свідомість та узагальнення знань теорії і практики; діяльнісний, що віддзеркалює ступінь сформованості умінь, навичок, самостійного застосування знань, умінь і навичок у практичній діяльності, а також уміння швидко адаптуватися у майбутній професійній ситуації; мотиваційно-ціннісний, що відтворює потребу в самореалізації, мотивацію на самовдосконалення, ціннісне ставлення до професії та клієнта економічної сфери.

3. Відношення особистості до діяльності залежить від ступеня усвідомлення нею обов'язків та дієвого оволодіння способами їхнього реалізування. Це особливо є значимим на початкових етапах професійної діяльності.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ГАЛУЗІ

3.1. Педагогічні умови формування управлінської компетентності у майбутніх фахівців економічної галузі з позицій професійної відповідальності

Інтеграція системи освіти України до європейського освітнього простору зумовила значні зміни у системі професійної освіти, оскільки до неї були висунуті якісно нові вимоги до результатів професійної освіти, що описано «мовою компетентностей». Нинішні результати освітнього процесу можуть задовольнити вимоги сучасної дійсності. Знання, вміння та навички забезпечують «соціально та особистісно орієнтовані» наслідки освіти.

Сучасний ринок праці, що вимагає мобільного фахівця орієнтування у великому інформаційному потоці, пристосування до стрімко мінливих умов сьогодення, самостійності у прийнятті рішень в проблемних ситуаціях та несення за свої дії відповідальності, визначив потребу внесення у професійну вищу освіту компетентнісного підходу.

Компетентнісний підхід та розробка його положень знайшли відображення у працях [24; 29] та ін.

Інтегративним показником якості підготовки майбутнього педагога є професійна компетентність, яка характеризує вміння людини використовувати у конкретній ситуації засвоєні знання та особистісний досвід. На думку науковців професійна компетентність є надзвичайно складною освітою, що складається із комплексу знань, практичних умінь, особливих професійних властивостей та якостей особистості, які сповна забезпечують варіативність, оптимальність та ефективність побудови освітнього процесу.

Н.Кузьміна вважає, що професійно-педагогічна компетентність виражається через посилену здатність педагога перетворювати фах, носієм

якої він є, у дієвий засіб формування особистості студента з урахуванням обмежень та розпоряджень, що накладаються на освітній процес установами педагогічної норми відповідно до якого він ефективно здійснюється. Зазначене осмислене визначення професійно-педагогічної компетентності вказує на присутність у її структурі управлінської компетентності [24, с. 4–12].

У численних дослідженнях науковці управлінську компетентність сприймають як необхідний компонент успішної реалізації професійної діяльності (Т. Боров, О. Клочко, В. Нагаєв, О. Тітаренко та ін). У зв'язку з цим питання щодо формування управлінської компетентності є на сьогодні актуалізованим.

Незважаючи на те, що поняття управлінської компетентності є новим, воно вже віднайшло відображення у деяких наукових публікаціях багатьох дослідників. Управлінська компетентність педагога – це складна індивідуально-психологічна освіта, що включає вміння самовизначатися, ставити ситуативну мету, вибирати адекватні засоби її досягнення, самостійно приймати рішення, організувати навчально-пізнавальну діяльність студентів, рефлексувати власну діяльність та організувати рефлексію діяльності всіх учасників навчального процесу.

Під управлінською компетентністю в межах відповідальності ми розуміємо актуальний прояв удіяльності базових та спеціальних компетенцій, що пов'язані із :

- теоретичними та практико-орієнтованими знаннями, вміннями та навичками в галузі управління;
- здійсненням випереджального планування та проектування;
- прогнозуванням освітніх процесів;
- керуванням власною індивідуальною діяльністю;
- управлінням діяльністю студентів у процесі навчання;
- управлінням відбором та реалізацією освітніх технологій;
- управлінням відбором змістового наповнення навчання;

- зреалізуванням управлінських функцій в освітньому процесі шляхом удосконалення індивідуальних особистісних якостей;
- самостійним придбанням нових знань та умінь у сфері управління;
- вдосконаленням професійної компетентності за умов осмислення результатів своєї діяльності.

Відповідно, що зазначений розвиток навичок управлінської діяльності на таких засадах призведе до формування управлінської компетентності з позицій професійної відповідальності. У зв'язку з цим унеобхідне виявлення певних педагогічних умов сприяє цьому процесу. До педагогічних умов належать ті, які створюються в освітньому процесі та зреалізують найбільш ефективний перебіг цих процесів. В основі цих процесів лежить діяльність.

Серед різних сучасних досліджень, що вивчають поняття «педагогічні умови» зазначено, що поняття педагогічних умов є багатограним, тому має численні трактування.

Багатозначність поняття визначається декількома підходами у його розумінні.

Спочатку дослідники пояснюють розуміння поняття «умова». Тут вони відштовхуються від пояснення «умови» у трьох основних значеннях, що представлено в С. Гончаренка [13]. Як умова можуть характеризувати:

- 1) обстановку, у якій щось відбувається;
- 2) обставина, від якої щось залежить;
- 3) правила, введені у певній галузі діяльності.

Таким чином, поняття «умови» – це безпосередня взаємодія з предметом, що відноситься до явищ, які оточують його, без яких він діяти не може.

Сукупність певних умов формують середовище його виникнення, існування, розвиток.

Крім цього, дослідники [11; 37] приходять до висновку, що поняття «умова» є загальнонауковим та сутнісним у педагогіці то, можливо

охарактеризувати як взаємозв'язок причин та обставин. Тут важливе розуміння, що цей взаємозв'язок причин і обставин відіграє безпосередній вплив на розвиток, виховання та навчання людини, а також на кінцеві результати цих процесів.

Нині узагальнені та конкретизовані різні групи умов, які систематизовані різними ознаками. Відзначено, що за характером впливу існують умови об'єктивні та суб'єктивні, за специфікою об'єкта впливу – умови загальні та специфічні, а також просторові та інші. Відповідно педагогічні умови – це:

- сукупність заходів педагогічного впливу;
- зміст, методи та форми навчання та виховання;
- сукупність об'єктивних форм, методів, засобів матеріально-просторового середовища, спрямованих на вирішення завдань;
- сукупність заходів педагогічного процесу.

Проте науковці пов'язують педагогічні умови із конструюванням педагогічної системи.

В результаті проведеного аналізу аналізу та структурування дослідницьких позицій науковці роблять висновок про те, що педагогічні умови – це «один з компонентів педагогічної системи, що відображає сукупність

можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища, що впливають на особистісний та процесуальний аспекти даної системи та забезпечують її ефективне функціонування та розвиток» [17а, с. 11].

Цінним для розуміння поняття «педагогічні умови» є виділені та охарактеризовані дослідження щодо різних видів педагогічних умов. Серед їх різновидів, найпоширеніших як теоретично, і в практиці педагогіки, називають організаційно-педагогічні, психолого-педагогічні, дидактичні умови:

– організаційно-педагогічними умовами слугує сукупність цілеспрямовано сконструйованих можливостей змісту, форм, методів цілісного педагогічного процесу (міра впливу), що лежать в основі управління функціонуванням та розвитком процесуального аспекту педагогічної системи.

– під психолого-педагогічними умовами розуміється сукупність цілеспрямовано сконструйованих взаємопов'язаних та взаємообумовлених можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища, які спрямовані на розвиток особистісного аспекту педагогічної системи, що пов'язані із перетворенням конкретних характеристик особистості;

– дидактичними умовами слугують результати цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів утримання, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання задля досягнення дидактичних цілей.

Під педагогічними умовами формування управлінської компетентності майбутніх фахівців економічної галузі з позицій професійної відповідальності розуміємо цілеспрямовано створене середовище, в якому у тісній взаємодії представлена сукупність психологічно-педагогічних факторів, що допускають педагогу ефективно здійснювати освітній процес.

Однією із важливих педагогічних умов є розробка та реалізація комплексного навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін, що у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців дозволяє ефективно вирішувати поставлені освітні завдання та забезпечує цілісне формування професійних педагогічних компетентностей та її складових. Метою створення комплексного навчально-методичного забезпечення є:

- забезпечення системи навчання студентів шляхом відпрацювання змістового наповнення дисципліни та встановлення міжпредметних зв'язків;
- організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти;
- забезпечення цілісної системи контролю знань;

– систематизація, структурування та візуалізації отриманих студентами знань.

Отож, формування професійної компетентності майбутніх фахівців економічної галузі, вивчення досвіду та забезпечення їх практико-орієнтованим забезпеченням цього процесу показали практичну значимість методичного забезпечення освітнього процесу, що спрямований на ефективне формування у них управлінської компетентності на засадах професійної відповідальності. Цьому процесу сприяють виявлені нами певні педагогічні умови.

Подальше наше дослідження може бути присвячене:

- виявлення педагогічних технологій спрямованих на формування управлінської компетентності майбутніх фахівців економічної галузі;
- вибору мультимедійних засобів спрямованих на формування управлінської компетентності майбутніх фахівців економічної галузі;
- розробці дистанційного вивчення навчальних дисциплін, що спрямовані на формування управлінської компетентності у майбутніх фахівців економічної галузі з позиції професійної відповідальності.

3.2. Обґрунтування на засадах професійної відповідальності ефективного формування управлінської компетентності майбутніх фахівців економічної галузі

Під професійною відповідальністю розуміють залежність, що виникає між результатом професійної діяльності співробітника та тими наслідками, які вони можуть мати для компанії, колег по роботі, партнерів та суспільства загалом.

Для виявлення рівня відповідальності було складено анкету, за допомогою якої можна було б оцінити ступінь професійної відповідальності кожного майбутнього фахівця економічної галузі та співвіднести її з обраними для аналізу категоріями:

1. Людина не здатна нести відповідальність за свої дії та їх наслідки взагалі, що може бути наслідком патологічної інфантильності або відхилень у розвитку. Зрілість особистості та поняття «доросла людина» характеризується вмінням нести відповідальність за свої вчинки та їх наслідки.

2. Людина здатна нести відповідальність за свої дії, але не замислюється про те, як вони можуть позначитися на роботі в цілому, на її керівництві та колегах. Фахівець вважає, що він робить свою частину роботи, а що робитимуть його колеги або ті, хто йде за ним у професійному процесі, його не хвилює.

3. Людина здатна нести відповідальність за свої вчинки і за те, як вони позначаються на його колегах. Фахівець знає та розуміє, що його діяльність – це лише частина процесу, і вона позначається на професійній діяльності його колег, але при цьому фахівець не співвідносить свою діяльність з діяльністю компанії в цілому, не пов'язує свої особисті успіхи та досягнення з ефективністю діяльності організації.

4. Майбутній фахівець економічної галузі виявляє професійну відповідальність повною мірою. Він усвідомлює, що кожна його дія впливає не тільки на діяльність його колег, на рішення керівництва, а й на компанію загалом; усвідомлює, що невиконана робота колег призведе до погіршення роботи компанії та розуміє, що це важливо йому самому та для успішного функціонування підприємства.

Розроблена анкета спрямована на виявлення рівня професійної відповідальності, представлена у Додатку А.

Опитування проводилося серед студентів спеціальності «Управління закладами освіти» (група ОСФІНм-11). У ході дослідження було опитано усіх магістрів другого року навчання – 9 осіб.

Результати оцінювалися у балах, які надаються відповіді кожного здобувача вищої освіти.

У питаннях 1-5 за першу відповідь присвоювалося 3 бали, за другу – 2, за третю – 1 та за четверту – 0 балів.

За відповіді на 6 та 7 запитання, навпаки, за першу відповідь – 0 балів, за другу – 1, за третю – 2 бали та за четверту – 3 бали.

У таблиці 1 подано відповіді магістрів.

Таблиця 3.1

Результати відповідей магістрів та їх рейтинг

(дані про успішність студентів магістратури подані за результатами першої екзаменаційної сесії, 2020 р.)

Прізвища магістрів	Кількість балів
Магістр 1 (відмінник навчання)	20
Магістр 2 (відмінник навчання)	19
Магістр 3 (відмінник навчання)	18
Магістр 4 (достатній рівень знань)	18
Магістр 5 (достатній рівень знань)	16
Магістр 6 (достатній рівень знань)	16
Магістр 7 (достатній рівень знань)	14
Магістр 8 (задовільний рівень знань)	11
Магістр 9 (задовільний рівень знань)	10

Примітка. Таблицю складено на основі отриманих експериментальних даних

Отримані в результаті опитування результати розцінювалися таким чином:

– менше 5 балів – людина не здатна відповідати за результати своєї діяльності.

– від 6 до 11 балів – працівник здатний відповідати обмежено, незамислюючись, як результати його діяльності позначаються на інших співробітниках і підприємстві загалом.

– від 12 до 16 балів – людина здатна відповідати за свої вчинки за те, як вони позначаються на його колегах та професійну діяльність, в якій він бере участь.

– від 17 до 21 балів – професійно відповідальна зріла особа. Людина усвідомлює, що невиконана робота колег призведе до погіршення роботи компанії та розуміє, що це важливо і для нього самого, і для функціонування компанії загалом.

За підсумками опитування з 9 осіб 4 магістрів показали себе як професійно відповідальні та зрілі особи, які розуміють зв'язок між своєю діяльністю, діяльністю їх колег та успіхом компанії. 4 особи усвідомлюють свою відповідальність перед колегами та усвідомлюють відповідальність за те, як їх результати діяльності позначаються на колегах.

Ще 3 особи вважають, що достатньо нести відповідальність за те, що вони роблять і за результат своєї діяльності.

Відмінники навчання набрали найбільший бал і виявили себе як найбільш відповідальні майбутні фахівці, що можуть говорити, що рівень їхньої зрілості і відповідальності, що притаманні відмінникам навчання.

Хорошисти навчання також проявили себе як відповідальні особистості, які усвідомлюють те, як позначається їхня діяльність на компанії, на їх підлеглих та колегах.

Майстри та фахівці, безпосередньо пов'язані з робочим процесом, показують себе також відповідальними за те, як їхня діяльність позначається на їхніх колегах. Це можна пояснити специфічною економічною діяльністю в майбутньому.

Такі майбутні фахівці, як ті, що навчаються на задовільно проявили себе найменш відповідальними у професійному плані, і показали, що вони готові нести відповідальність тільки за свою діяльність, не замислюючись про наслідки для компанії та колег по роботі.

Пояснити їхнє ставлення до професійної відповідальності можна тим, що вони сприймають майбутню роботу як тимчасову і сподіваються на підвищення чи на перехід на іншу високооплачувану роботу.

Таке майбутнє ставлення до роботи та недостатня професійна зрілість обґрунтовується деякою інфантильністю, властивою цим магістрам.

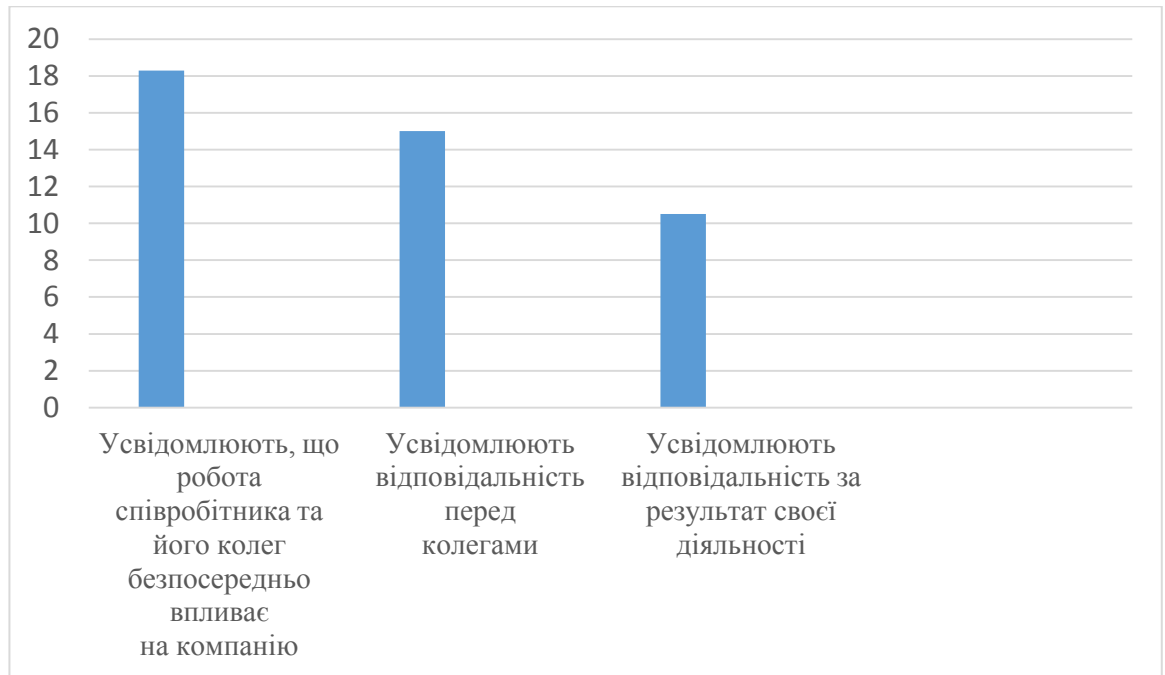

Рис.3. 1. Результати анкетування студентів магістратури другого року навчання(анкетування проведено з магістрами спеціальності «Управління закладами освіти» під час проходження тренінгу з педагогічної практики, серпень 2021 р., бали)

Виходячи із результатів анкетування нами було запропоновано студентам прийняти участь в ситуативних завданнях, які б сприяли стимулюванню зростання професійної відповідальності у майбутній професійній діяльності:

- Створення наочної моделі бізнес-процесу, що ілюструє зв'язок результатів діяльності кожного співробітника з ефективністю компанії загалом.

- Таку модель бізнес-процесу треба роздрукувати і розмістити в робочих приміщеннях, але не всі співробітники працюють в офісі (частина

співробітників має виїзний характер роботи), такий варіант зможе охопити лише частину співробітників.

– Проведення наради з усіма співробітниками, на якій може бути представлена дана модель бізнес-процесу у вигляді презентації. Це представляється більш ефективним, ніж попередній пункт, але також має ряд недоліків: складність зібрати всіх співробітників в одному місці, що передбачає відрив від виробничого процесу, а також наявність приміщення, здатного вмістити всіх співробітників (такого приміщення немає, отже, можливі витрати на оренду).

– Створення моделі бізнес-процесу у вигляді інфографіки з урахуванням кожного співробітника та розсилання цієї інфографіки всім співробітникам електронною поштою.

Це найбільш зручний варіант – модель бізнес-процесу може бути збережена як зображення в пам'яті телефону і нагадуватиме співробітникам про те, як впливає їх діяльність на ефективність діяльності компанії, і, відповідно, власний добробут.

Студентами було одногосно ухвалено рішення створити інфографіку як наочне уявлення бізнес-процесу і зробити розсилку всім співробітників.

Результатами цього заходу стало фактичне збільшення ефективності та професійної відповідальності співробітників, що позначилося на корпоративній інфраструктурі, якості виконання своєї роботи, а також виявилось у збільшенні відповідальності, що може вважатися успішно проведеним заходом.

Отже, в результаті проведеної роботи здобувачі вищої освіти в усній формі зазначили, що тепер усвідомлюють свою відповідальність перед майбутньою компанією та розуміють, що є частиною майбутньої установи, і від того, як вони виконують свої завдання, залежить стабільність роботи організації, а отже, і їхнє фінансове становище. Ніхто відкрито не визнав, що не замислювався про це раніше, але всі почали працювати активніше, виявляючи велику зацікавленість в отриманому результаті.

Висновки до розділу 3

1. Основна мета професійного формування полягає в створенні ЗВО таких умов, коли майбутній фахівець має змогу гармонійно розвиватися, підвищувати свій професійний, творчий та матеріальний статус, що сприяло б в майбутньому стабільності та процвітанню його професійної діяльності. Розвиток майбутнього фахівця залежить безпосередньо відрезультативної освітньої системи, котра спрямована на підтримку студентів, поширення знань серед них передового досвіду, усвідомлення майбутніми фахівцями важливості розвитку співробітників та несення відповідальності за свою роботу.

2. Професійне формування вимагає від викладача зацікавленості в отриманні знань студентами. Мотивацією у майбутніх фахівців може бути бажання якнайшвидше освоїти нову роботу, зберегти колишню чи здобути вищу посаду в майбутньому, набути знання, що дозволяють стати незалежним та конкурентоспроможним на ринку праці.

3. Формально професійне формування відповідальності в особистості фахівця економічної галузі має на меті підготувати його до успішного та відповідального виконання завдань, що стоять перед ним.

Управлінська компетентність в межах відповідальності безпосередньо пов'язана із базовими та спеціальними компетенціями, що належним чином формуються завдяки створенню сприятливих педагогічних умов до впровадження освітнього процесу в ЗВО.

4. Проведене дослідження дозволило характеризувати педагогічні умови, котрі виділені у три групи: концептуальну, організаційну та загально-дидактичну. Важливим є розуміння педагогічних умов як комплексного явища, що обумовлено якістю їх взаємодоповнюваності та взаємопов'язаності, тому педагогічні умови трактуємо як це комплекс спеціально аргументованих та організованих обставин і напрямів педагогічної діяльності, які в сукупності визначають досягнення

ефективності результату освітнього процесу на різних його етапах функціонування закладу освіти.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи результати дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Проведений аналіз філософських і психолого-педагогічних досліджень показує, що професійна відповідальність не є універсальною якістю особистості. Професійна відповідальність виступає особливою організацією діяльності, важливою характеристикою поведінки, індивідуальною властивістю та якістю особистості. Проте відповідальність є цілісною характеристикою особистості фахівця.

2. Соціальна відповідальність є інтегральним міждисциплінарним поняттям, яке по-різному трактується фахівцями різних наук, так як дана категорія відображає принципи і закони, значимі для взаємодії індивіда і соціуму в будь-якій сфері життєдіяльності. Вона відображає ступінь усвідомлення, як індивідом, так і соціумом здатності і можливості виступати причиною змін особи і соціуму в цілому.

3. Професійно відповідальне ставлення є різною мірою усвідомлюване, оцінне (різної модальності) ставлення і що характеризується різним рівнем поведінкової готовності ставлення особистості до виконання професійних обов'язків та має рівневу будову і включає три (когнітивний, афективний і конативний) компонента. Професійна відповідальність може бути стійкою якістю особистості, що виявляється у ставленні до справи, людей, до себе; а може бути ситуативною – виявляється в окремих діях чи вчинках суб'єкта.

4. У процесі професійного становлення відповідальність формується у контексті активної чи пасивної стратегії суб'єкта професійної діяльності. На стадії оптації та адаптації активність проявляється у прагненні суб'єкта до повного освоєння професії у всьому його об'ємі: у межах діяльнісної та нормативної частини. На наступних стадіях активність особистості виявляється в активній/пасивній реалізації відповідальності у професійній діяльності.

5. Управлінська компетентність, що сформована на засадах професійної відповідальності, безпосередньо залежить від сформованих базових та спеціальних компетенцій, які пов'язані із набутими в процесі навчання теоретичними та практичними знаннями, вміннями та навичками управління, планування і проектування власної індивідуальної діяльності та осмисленням результатів своєї майбутньої діяльності.

6. Формування управлінської компетентності з позицій професійної відповідальності безпосередньо залежить від ефективно створених педагогічних умов. До педагогічних умов нами віднесені ті, які зrealізують найбільш ефективний перебіг цілеспрямованих освітніх процесів. В основі цих процесів лежить професійна діяльність.

Важливою педагогічною умовою є розробка та реалізація викладачами у вищій школі комплексного навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін, що дозволяє майбутнім фахівцям ефективно вирішувати поставлені освітні завдання та забезпечує цілісне формування професійних педагогічних компетентностей та програмних результатів навчання.

7. Для виявлення сформованої у студентів професійної відповідальності було проведене нами дослідження. Магістрам було запропоновано дати відповідь на запитання анкети, що допомогло нам співвіднести отримані результати із обраними для аналізу категоріями:

До опитування були залучені студенти (9 осіб другого року навчання в магістратурі) спеціальності «Управління закладами освіти» (група ОСФІНм-11). За підсумками 4 магістри, а це 44, 4%, показали себе як професійно відповідальні та зрілі особистості, які уміють встановлювати зв'язок між своєю діяльністю, діяльністю своїх колег по роботі та організацією загалом . 18 осіб усвідомлюють свою відповідальність перед колегами та усвідомлюють відповідальність за те, як їх результати діяльності позначаються на колегах. Ще 3 особи (33,3%) вважають, що достатньо

нествідповідальність за результати своєї діяльності. В інших 2 магістрів (22,3%) – недостатньо сформована професійна відповідальність.

Для стимулюванню зростання професійної відповідальності у майбутніх фахівців нами було запропоновано студентам прийняти участь у розв'язанні ситуативних практико-орієнтованих завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андриющенко А., Дубровський І. Місце, роль і функції соціального партнерства в механізмі регулювання соціально-трудоких відносин. *Бюлетень національної служби посередництва і примирення*, 2005. №2. С. 24–32.
2. Андриющенко А.І., Рябець І.М. Соціальна відповідальність: теоретико-методолгічний аспект аналізу [Ел. ресурс] URL: http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/4782/2/Andruwenko_Rjabec.pdf.
3. Апресян Р. Г. Общественная мораль. Философские, нормативно-этические и прикладные проблемы. М.: Альфа, 2005. С. 494.
4. Атаманчук Ю. М. Традиції та інновації у професійній підготовці майбутніх економістів. *Педагогіка та психологія*, 2020, №61. С. 3–9.
5. Безрукова О.А. Соціальна відповідальність у сучасному українському суспільстві: соціологічна концептуалізація та досвід емпіричного дослідження. Запоріжжя, 2015. 36 с.
6. Бех І.Д. Від волі до особистості. К. : “УкраїнаВіта”, 1995. 220 с.
7. Білик Л. І. Екологічна відповідальність як духовна якість особистості. [Елек.ресурс]. URL: http://novyn.kpi.ua/2005-1/01_Biluk.pdf
8. Борова Т. А., Погорелова Т. Ю. Ціннісні засади управління формуванням професійної відповідальності майбутніх менеджерів. Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця : матеріали міжнародна наук. конф. Харків, 2018 С. 282–284.
9. Букша С.Б. Формирование профессиональной ответственности учителей основ здоровья. Профильная школа. 2014. № 1. С. 48–54.
10. Булах І.С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. К., 2004. 368 с.

11. Великий тлумачний словник української мови / упорядник Т.В. Ковальова. Х. : Фоліо, 2005. 767 с.
12. Гамула І.А. Формування відповідальності в курсантів військових інститутів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2002. 18 с.
13. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне : Волинський оберіг, 2011. 552 с.
14. Горобець О. В., Горобець С. М. Формування екологічної відповідальності в процесі професійної підготовки економістів. *Проблеми освіти: збірник наукових праць*, 2019. №91. С. 123–129.
15. Грищук В.К. Соціальна відповідальність: навч. посіб. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 152 с.
16. Дяченко М. Д. Професійна відповідальність у контексті формування професіоналізму майбутніх журналістів. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи : зб. наук. Праць. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 81. С. 77-82.
17. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком інтер, 2008. 1040 с.
- 17а. Ипполитова, Н. Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация / Н. Ипполитова, Н. Стерхова // *General and Professional Education*. 2012. № 1. Р. 8–14.
18. Жирун О.А. Вплив психологічної готовності до професійної діяльності та формування професійної самосвідомості студентів-редакторів. URL: http://novyn.kpi.ua/2009-1/06_Gurin.pdf.
19. Здоровега В. Європейський вибір: що брати з минулого, а чого вчитися українським ЗМІ. Про журналістику і журналістів: статті, есе, виступи. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. № 3 (27). 141 с.
20. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации / пер. с нем. И.И. Маханькова. М., 2004. 480 с.

21. Кибальна М. Дефініція “професійна відповідальність” у контексті підготовки майбутнього фахівця цивільного захисту. 2018. №2. С. 12–16.
22. Клочко О.В., Нагаєв В.М. Управління навчально-творчою діяльністю майбутніх менеджерів засобами інформаційно-цифрових технологій. Інформаційні технології в освіті та науці: Збірник наукових праць. Мелітополь: ФОП Однорог Т. В., 2019. С. 157–159.
23. Кудін В.О. Засоби масової інформації та професійна освіта: філософсько-педагогічний аспект дослідження. Харків, 2002. 207 с.
24. Кузьміна Н. В., Паутова Л. Е., Жаринова Е. Н. Акмеологические основы формирования профессиональной компетентности преподавателя. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Акмеология образования. Психология развития*, 2020. №9(1 (33)). С. 4–12.
25. Лазорко О.В. Психологічні детермінанти відповідальності менеджерів промислового підприємства : автореферат дис. ...канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2007. 19 с.
26. Лебедик Л. Принципи підготовки магістрів спеціальності педагогіка вищої школи. *Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки*, 2014, №14. С.165–169.
27. Леонтьев Д. А. Очерк психологии личности. М. : Смысл, 1993. 43 с.
28. Лущик Ю. М. Застосування сучасних технологій у процесі підготовки майбутніх аграріїв у вищій освіті Великої Британії. Педагогіка та психологія: зб. наук. праць ХНПУ імені Г. Сковороди. Х.: ХНПУ, 2017. Вип. 57. С. 236 – 247.
29. Людинознавчі студії. Серія: Педагогіка. 2014. Випуск 25. С. 77–86.
30. Мануйлов Є.М. Філософський аналіз проблеми професійної відповідальності. *Вісник Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого*. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук.

пр. / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Х. : Право, 2011. № 8. С. 11–19.

31. Мануйлов Є.М. Філософський аналіз проблеми професійної відповідальності. Вісник Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Х. : Право, 2011. № 8. С. 11 – 19.

32. Мешко Г. М., Мешко О. І. Формування професійної відповідальності майбутніх учителів як предмет наукового аналізу. 2020. С. 102–104.

33. Нагаєв В. М. Методологічні засади управління навчально-творчою діяльністю студентів: монографія. Харків: «Стильна типографія», 2018. 151 с.

34. Назаренко К.С. Принципи соціальної відповідальності в діяльності сучасних українських мас-медіа. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”. 2017. Випуск 39. С. 244–252.

35. Напрями модернізації соціально-педагогічної системи підготовки фахівців в університеті: монографія / Т.Ю. Андріяко та ін.; за ред. Т. О. Дмитренко, Т.В. Колбіної. Херсон: вид-во ПП Вишемірський В.С., 2017. 496 с.

36. Осокіна Ю.С. Відповідальність соціального суб'єкта: філософський аналіз: автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03. К., 2007. 18 с.

37. Педагогіка вищої школи : словник-довідник / упорядник О.О. Фунтікова. Запоріжжя : ГУ “ЗІДМУ”, 2007. 404 с.

38. Поляков С. П., Шевцова С. В. Структурные компоненты профессиональной ответственности курсантов военных вузов. *Мир образования-образование в мире*, 2014. №1. С. 167–173.

39. Пугачева Н. П. Идеиэкологическойэтики в «философии живого» СТРЕЧАНА ДОННЕЛЛИ. *Общество: философия, история, культура*, 2020. №5 (73).
40. Рубинштейн, С. Л. Основыобщейпсихологии : в 2 т. М. : Педагогика, 1989. Т. 1. 380 с.
41. Рубінштейн С., Абульханова-Славська К., Федоришин Б., Балл Г. Підготовка майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до професійного саморозвитку. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*: зб. наук. пр. Мукачево: Вид-во МДУ, 2018. Випуск №2 (8). С. 86–89.
42. Савчин М.В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості : дис. ... д-ра психол. наук. Київ, 1997. 447 с.
43. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки: монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. 280 с.
44. Сагань І.А. Соціально-психологічні особливості відповідальності особистості в умовах складних життєвих ситуацій : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2010. 22 с.
45. Сатановська Л. Формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів освіти в умовах вищого навчального закладу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка*. 2015. №1. С. 65–70.
46. Соціологія : терміни, поняття, персоналії : навч. словник-довідник / уклад. : В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін. ; за заг. ред. В. М. Пічі. 2-ге вид., стереотип. Львів, 2002. 480 с.
47. Тітаренко О. Г. Відповідальність в управлінні (соціально-філософський аналіз) : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Х., 2006. 178 с.
48. Ткачов А.В. Проблема професійної відповідальності особистості в психології. Проблеми екстремальної та кризової психології: зб. наук. праць / гол. ред. Л.А. Перелигіна. Харків : УЦЗУ, 2010. Вип. 8. С. 395–400.

49. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Соч. : в 8 т. М., 1950. Т. 8. 11. С. 128.
50. Філософський енциклопедичний словник / Національна академія наук України Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди; головний ред. В. І. Шинкарук. К. : Абрис, 2002. 742 с.
51. Шабанова Ю. О., Осипов А. О. Сутність і принципи гуманної педагогіки вищої школи. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*, 2014. № 2. С. 123–130.
52. Шевцова С. В. Воспитание профессиональной ответственности у курсантов военных вузов. *Almamater : Вестн. высш. шк.* 2013. № 3.
53. Ballowe J. Book Review: Frog Pond Philosophy: Essays on the Relationship between Humans and Nature by Strachan Donnelley. URL: <https://www.ecolitbooks.com/2019/02/book-review-frog-pond-philosophy-essays-on-the-relationship-between-humans-and-nature-by-strachan-donnelley/>
54. Donnelley S. Frog Pond Philosophy // *Minding Nature*. 2018. Vol. 11, no. 2. P. 10–11.
55. Donnelly S. Life and the Ethics of Responsibility // *Minding Nature*. 2018. Vol. 11, no. 2. P. 12–19.
56. Jonas H. *Das Prinzip Verantwortung. Versuche einer Ethik für die technologische Zivilisation*. F. a. M.: Insel, 1979.
57. Leadership for Sustainability as a Reflection of Students' Professional Responsibility / T. A. Borova, T. Y. Pohorielova // *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Didacticam Biologiae Pertinentia*. 2019. Issue 9. P. 30–34.
58. Mission and Values. Center for Humans and Nature. URL: <https://www.humansandnature.org/mission-values>
59. Moskovets L. Свобода та відповідальність у процесі самореалізації педагогічних працівників. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 2019, №5.12. С. 152–168.

60. Rotter G.B.
Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. Psychol. Monogr. 1966. Vol. 80. № 1.
61. Spinelli E. Hans Jonas e l'atomismo antico // Rivista di filosofiana scolastica. – Milano, 2017. An. 59. N 1. P. 215–222.
62. Stepanov O.M. Psykholohichna entsyklopediia. [Psychological Encyclopedia]. Tytarenko T.M. 2014.